

Mirosław Szukała

Cmentarzisko ciałopalne ludności kultury łużyckiej w Starej, stan. 2, gm. Aleksandrów, woj. piotrkowskie

---

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Archaeologica 12, 45-66

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mirosław Szukała

CMENTARZYSKO CIAŁOPALNE LUDNOŚCI KULTURY ŁUŻYCKIEJ
W STAREJ, STAN. 2, GM. ALEKSANDRÓW, WOJ. PIOTRKOWSKIE

Cmentarzysko ciałopalne ludności kultury łużyckiej w Starej (stan. 2) zostało odkryte dzięki zgłoszeniu w 1977 r. W tym samym roku rozpoczęto na cmentarzysku badania wykopaliskowe z ramienia Muzeum Okręgowego w Piotrkowie Trybunalskim, pod kierunkiem Marcina Gąsiora. Badania kontynuowano w roku 1978 pod kierunkiem M. Gąsiora i autora artykułu. W 1977 r. odsłonięto powierzchnię 160 m², odkrywając 5 grobów, a w 1978 r. - 290 m², odkrywając dalszych 25 grobów. Odkrycia 2 ostatnich grobów dokonał właściciel terenu jesienią 1978 r. Groby te nie posiadają dokładnej lokalizacji. Z dość dużą dozą prawdopodobieństwa możemy przyjąć, że stanowisko zostało przebadane mniej więcej w połowie. Teren nie przebadany jest niedostępny z powodu zabudowy i trwałych nasadzeń częściowo zaś był zniszczony już w momencie prowadzenia badań. Cmentarzysko położone jest na terenie działek W. Dziembora i J. Krężła, tuż za zabudowaniami gospodarczymi. Teren ten jest trwale narażony na niszczące prace rolnicze.

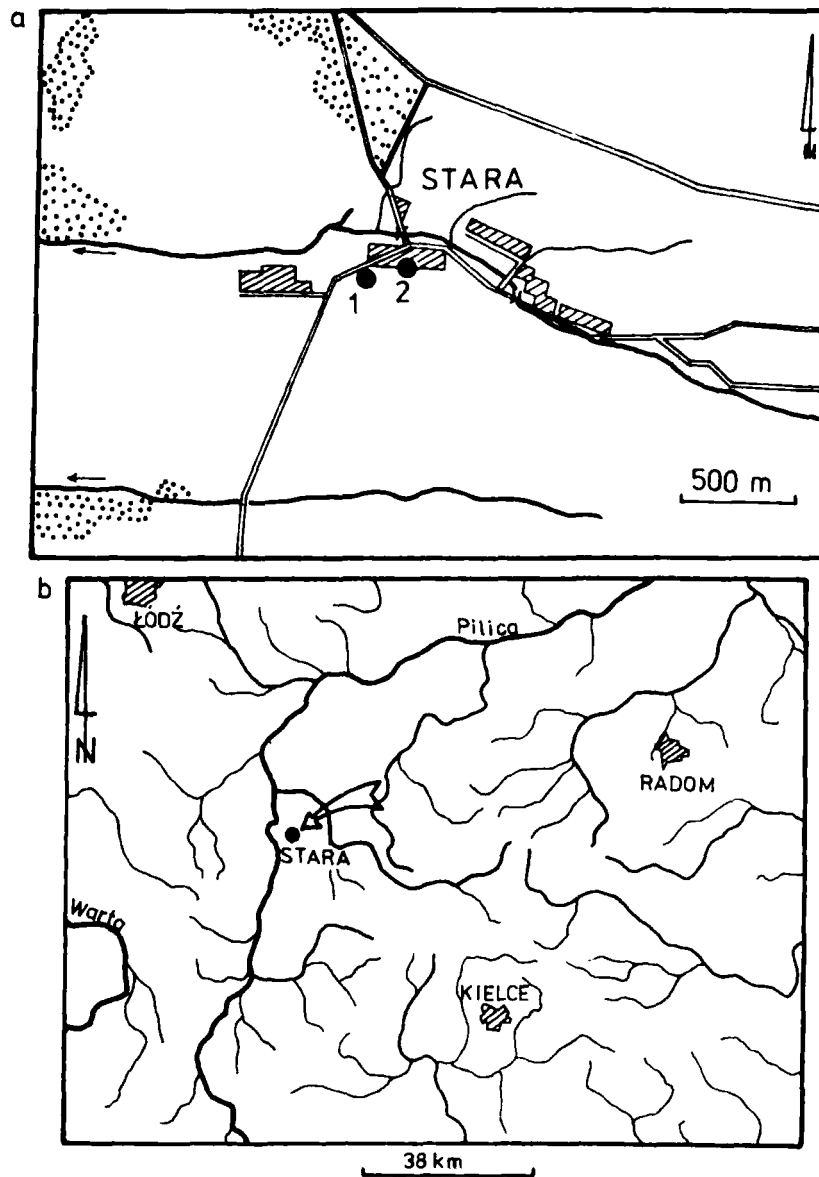
Z tej samej miejscowości znane jest naczynie kultury łużyckiej, znajdujące się w Muzeum Narodowym w Kielcach¹, datowane VoEB-HaC. Popielnica ta być może pochodzi ze stan. 2. Ponadto znane jest jeszcze jedno cmentarzysko kultury łużyckiej - Stara, stan. 1, o nieokreślonej chronologii, położone około 200 m na zachód od stan. 2. Możliwy jest związek między obu cmentarzyskami,

---

¹ J. Miśkiewicz, *Materiały kultury łużyckiej z międzyrzecza Pilicy i środkowej Wisły*, "Materiały Starożytne", 1962, t. VIII, s. 341.

jakkolwiek badania powierzchniowe dotychczas tego nie potwierdziły.

Materiały z prezentowanego cmentarzyska znajdują się w Muzeum Okręgowym w Piotrkowie Trybunalskim (nr inw. 197, 198, 203).

Rys. 1. a - położenie stanowisk w Starej, woj. Piotrków Trybunalski, b - orientacyjna mapa położenia miejscowości Stara

W opracowaniu używam określenia "obiekt", pod którym rozumiem tutaj każde znalezisko stanowiące zwarty zespół, np. popielnica, ale też i porzucone naczynie i rozbity, rozrzucony grób. Taki sposób opisu wynika z potrzeby ujednoczenia numeracji znalezisk, oznaczanych w czasie badań cyframi i literami, zależnie od stopnia zniszczenia.

OBRZĄDEK POGRZEBOWY

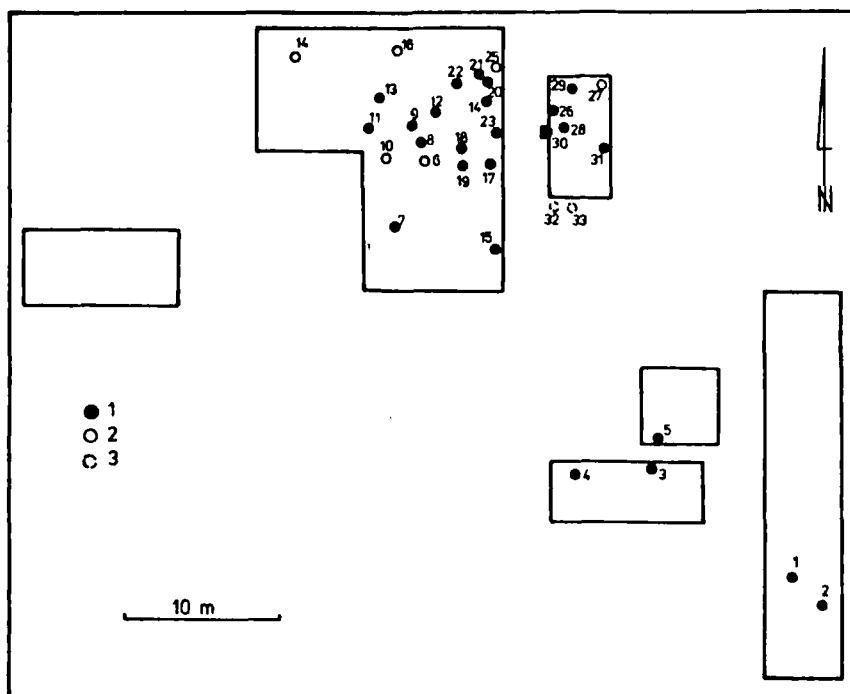
Łącznie odkryto na cmentarzysku 32 groby, wszystkie popielnicowe. Przeprowadzenie dokładnej analizy utrudnia fakt, że jedynie 10 grobów było zachowanych w stopniu dobrym lub z minimalnymi uszkodzeniami, natomiast aż 8 było zniszczonych, tj. fragmenty naczyń i kości były rozrzucone i przemieszane, bądź też naczynia zostały wydobyte przez znalazców przypadkowych, którzy nie potrafili dokładnie opisać miejsca znalezienia. Pozostałe groby były w mniejszym lub większym stopniu uszkodzone, prawdopodobnie głównie w czasie orki.

Popielnice wkładano do czystej jamy, nieczytelnej w czasie eksploracji. Śladów rozsypania kości i popiołu możemy dopatrywać się jedynie w obiektach nr 2 i 8. Niestety, obydwa obiekty były uszkodzone i ciemne ślady wokół popielnic mogą być skutkiem późniejszego naruszenia grobów. Nie stwierdzono śladów obstaw kamiennych czy tzw. bruku. Kamienie znalezione wśród szczątków popielnicy obiektu 2 i w pobliżu popielnicy obiektu 8 są znaleziskami odosobnionymi.

Groby znajdowały się na głębokości od 21 do 98 cm od obecnej powierzchni, przy czym najwięcej (dziewiętnaście) na poziomie 30-50 cm. Najgłębiej położony grób (nr 16) był zniszczony i z pewnością pierwotnie zalegał płycej.

Oprócz obiektu 21 wszystkie groby zawierały pojedyncze popielnice. Wspomniany wyżej składał się z dwu niewielkich naczyń stojących obok siebie, na jednakowym poziomie. Spalone kości znajdowały się w obu naczyniach, zresztą w obu w minimalnej ilości. Uszkodzenie górnych części naczyń nie pozwala jednoznacznie ustalić, czy były to dwie popielnice, czy jedno z nich (mniejsze?) pełniło funkcję przystawki. Obiekt 26, zawierający szczątki co

najmniej dwu naczyń, był zniszczony, materiały przemieszane trudno więc stwierdzić, czy grób zawierał więcej naczyń, czy ceramika pochodzi z różnych obiektów.

Rys. 2. Stara, stan. 2, woj. Piotrków Trybunalski. Plan odsłoniętej części cmentarzyska: 1 - groby zachowane, 2 - groby zniszczone, znaleziska luźne, 3 - groby o niepewnej lokalizacji. Uwaga - numery odpowiadają numerom obiektów

Grób 10 - czerpak - nie wykazuje związku z żadnym z sąsiednich grobów. Prawdopodobnie również odłupek krzemienisty znaleziony w pobliżu zniszczonego grobu (nr 29) nie wiąże się z pochówkiem.

Drobne dary grobowe wystąpiły pojedynczo w dziewięciu grobach, wśród spalonych kości. Nie wykazują wyraźnych śladów przepalenia. Są to typowe ozdoby brązowe. Groby z darami nie występują w skupisku, choć znalezione zostały raczej w centrum odsłoniętej części cmentarzyska. Prócz przedmiotów z brązu w siedmiu grobach wśród spalonych kości znaleziono drobne, mało cha-

rakterystyczne fragmenty niewielkich (?) naczyń glinianych. Ponadto w dwu grobach znaleziono wśród spalonych kości węgle drzewne.

Jako popielnice użyte zostały naczynia różnych form i rozmiarów. Zwykle w popielnicach większych znajdowała się większa ilość spalonych kości. Waga zespołu kości z jednego naczynia wahała się od 0,01 do 1,95 kg. Kości były w większości przypadków drobne i średnie, jedynie w trzech grobach znaleziono stosunkowo duże fragmenty, przy czym wystąpiły one w grobach zawierających duże ilości szczątków ludzkich.

Rodzaj pochówków jest typowy dla kultury łużyckiej i nie odbiega od innych cmentarzysk znanych z Polski środkowej².

CERAMIKA

Najliczniejszą grupę znalezisk - 35 egzemplarzy zachowanych w różnym stopniu oraz 7 zespołów drobnych fragmentów znalezionych wśród spalonych kości - stanowią naczynia gliniane. Większość z nich jest zrekonstruowana, kilka zachowanych w całości.

Opierając się na klasyfikacji R. Mikłaszewskiej-Balcer i J. Miśkiewicza³ możemy podzielić je na następujące rodzaje:

A - naczynia dwustożkowate wszystkie typu 2, groby: 4, 12, 22, 28.

B - wazy, typ 1, groby: 1, 2, 5, 8, 9, 11, 13, 15, 20, 23-25, 27, 29-31; typ 2, groby: 3, 6, 7; naczynia pośrednie między dwustożkowatymi a wazami, groby: 17, 32, waza (?) nieokreślonego typu, grób 33.

C - amforki, typ 2, groby: 18, 19, 21.

H - czerpak, typ 8, grób 10.

² H. W i k ł a k, *Początki kultury łużyckiej w Polsce środkowej*, Łódź 1963, s. 55, 57; t e n ż e, *Późniejsze stadia rozwojowe środkowopolskiej grupy kultury łużyckiej*, "Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi", 1972, Ser. archeologiczna, nr 19, s. 20, 21; J. M i ś k i e w i c z, *Kultura łużycka w międzyrzeczu Pilicy i środkowej Wisły*, "Materiały Starożytne", 1968, t. XI, s. 180.

³ R. M i k ł a s z e w s k a - B a l c e r, J. M i ś k i e w i c z, *Cmentarzysko kultury łużyckiej z miejscowości Podule, pow. Łask, st. 1*, "Wiadomości Archeologiczne", 1968, t. XXXIII, z. 1, s. 3-114.

Inne - rodzaj wazy stosunkowo małych rozmiarów, grób 21.

Nieokreślone, zachowane we fragmentach (fragmenty dwu naczyń) groby: 14, 16, 26.

Naczynia są zupełnie typowe i nawiązują wyraźnie do znalezisk z Myśliborza⁴ i Podul⁵ (są to dwa najbliższe opisane cmentarzyska o chronologii zbliżonej do Starej). Z większym powodzeniem dają się przyporządkować do typologii stosowanej przez R. Mikłaszewską-Balcer i J. Miśkiewicza dla cmentarzyska w Podulach niż do typologii proponowanej przez J. Miśkiewicza w jego opracowaniu dotyczącym kultury łużyckiej w międzyrzeczu Wisły i Pilicy⁶. Jedynie naczynie z grobu 21 niezbyt dobrze mieści się w stosowanej typologii, wyraźnie jednak nawiązuje do naczynia "b" z grobu 13 w Podulach⁷, które autorzy opracowania określają jako "miniaturę naczynia typu B-1". Naczynia z grobów 17 i 32, charakteryzujące się płynnym przejściem szyjki w brzusec, wykazują cechy zarówno naczyń dwustożkowatych, jak i waz. Nie stanowią one jednak nowego typu, są jedynie dowodem na to, że naczynia wykonywane jednostkowo z trudnością poddają się klasyfikowaniu opartemu na cechach formalnych. Wyróżnia się natomiast waza z grobu 6, ołdarzona 5 uszkami i skośnie żłobkowana. Dokładnej analogii w zasadzie nie udało się ustalić, natomiast wielkość, proporcje oraz obecność uszek zbliżają naczynie do znanych z grupy górnośląsko-małopolskiej, np. Mydlniki, grób 34⁸.

Zdobienie występuje na ośmiu naczyniach. Są to skośne, raczej płytkie żłobki różnej szerokości, umieszczone na największej wydętości brzuśca naczynia. Nieobecność zdobień głęboko rytych po-

⁴ B. B a l c e r, *Materiały kultury trzcinieckiej i łużyckiej z cmentarzyska w Myśliborzu, pow. Opoczno, z badań 1938 r.*, "Wiadomości Archeologiczne", 1964, t. XXX, s. 45-58; K. S a l e w i c z, *Cmentarzysko ciałopalne ludności kultury łużyckiej w Myśliborzu, pow. Opoczno, woj. kieleckie* "Wiadomości Archeologiczne", 1938, t. XV, s. 126-146.

⁵ M i k ł a s z e w s k a - B a l c e r, M i ś k i e w i c z, *Cmentarzysko...*

⁶ M i ś k i e w i c z, *Kultura łużycka...*, s. 132-151.

⁷ M i k ł a s z e w s k a - B a l c e r, M i ś k i e w i c z, *Cmentarzysko...*, s. 18, tabl. II-12.

⁸ Z. D u r c z e w s k i, *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce*, Kraków 1939-1948, t. II, s. 117, tabl. XXVI-1.

zwala określić górną granicę chronologii cmentarzyska na V okres epoki brązu⁹.

METALE

Odkryto 9 przedmiotów z brązu - różnego rodzaju kółek i spiral z drutu lub taśmy brązowej. Jakkolwiek są to wyroby często spotykane, nie stanowią one dobrego wyznacznika chronologicznego. Niemniej jednak stosunkowo duża ich liczba - 9 na 32 groby - pozwala przypuszczać, że cmentarzysko pochodzi najwcześniej ze schyłku IV okresu epoki brązu¹⁰. Jedynym wyróżniającym się przedmiotem jest znalezisko z obiektu 12, o niejasnym przeznaczeniu i braku analogii wśród najbliższych cmentarzysk. Być może jest to element ubioru lub fragment strzały.

KRZEMIEN

Innego rodzaju znaleziskiem jest odłupek krzemienisty znaleziony wśród szczątków grobu 29. Jest to cienki odłupek z krzemienia narzutowego o wyraźnych śladach obróbki typu łuszczeniowego. Z powodu zniszczenia obiektu trudno jest określić, czy znalezisko to pozostaje w związku z cmentarzyskiem.

PODSUMOWANIE

Dokładne określenie chronologii cmentarzyska jest niemożliwe z powodu braku charakterystycznych wyrobów. Analiza form i zdobienia ceramiki oraz wystąpienie grobów z wyrobami metalowymi w dość pokaźnym stosunku (co czwarty grób wyposażony w przedmiot metalowy) pozwala przez analogię do sąsiednich cmentarzysk datować cmentarzysko w Starej na schyłek IV i V okres epoki brązu. Pod względem kulturowym cmentarzysko leży w strefie przenikania się grup górnośląsko-małopolskiej i środkowopolskiej i jednoznaczne przyporządkowanie go do jednej z nich jest w zasadzie niemożliwe.

⁹ M i k ł a s z e w s k a-B a l c e r, M i ś k i e w i c z, *Cmentarzysko...*, s. 100.

¹⁰ W i k ł a k, *Początki kultury...*, s. 42.

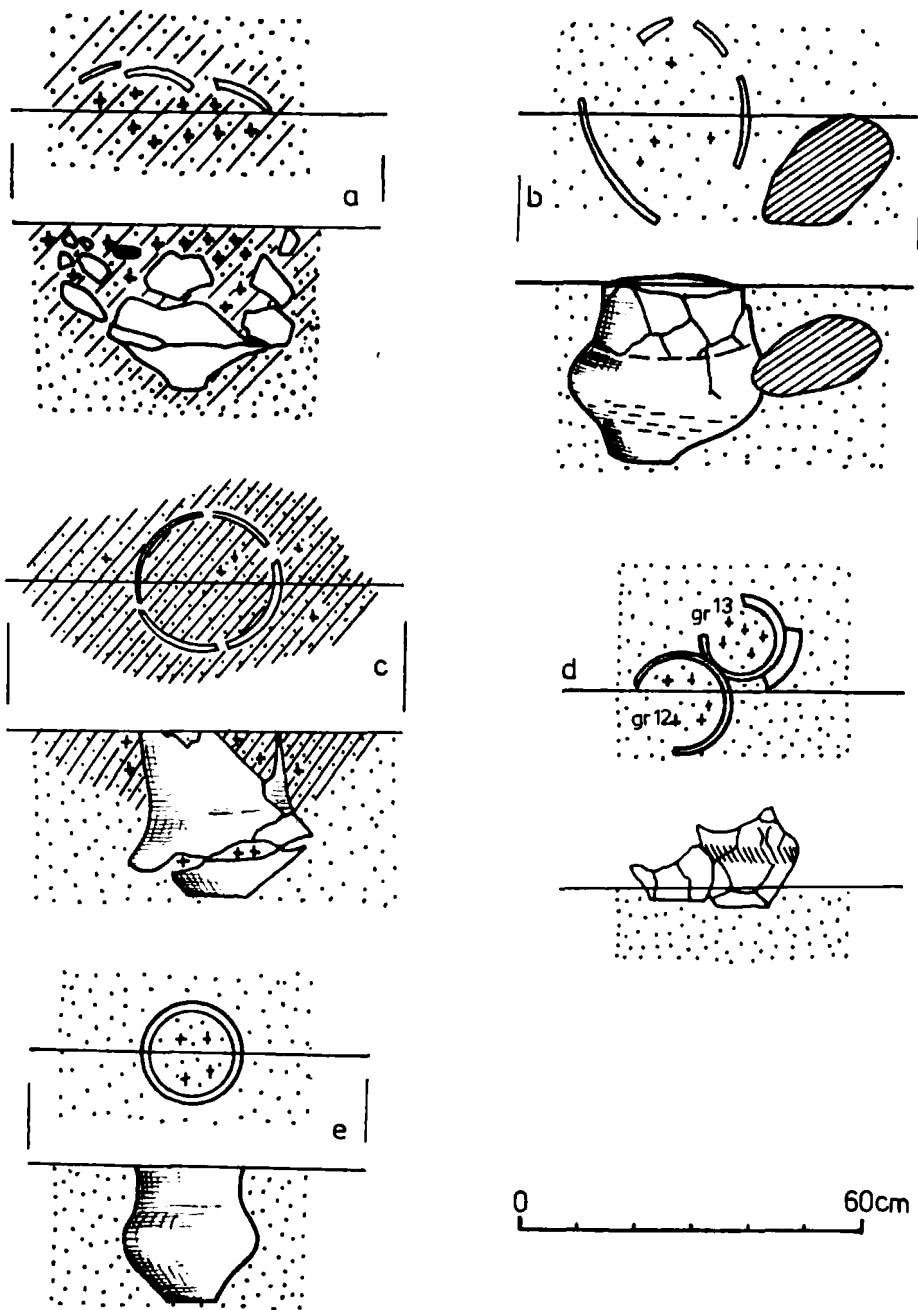

W grę wchodzi zresztą jeszcze ewentualne przyporządkowanie cmentarzyska do hipotetycznej grupy kieleckiej. Tak więc do czasu wyłonienia ścisłych kryteriów przynależności do poszczególnych grup regionalnych możemy umieścić cmentarzysko w peryferyjnej strefie grupy środkowopolskiej kultury łużyckiej z widocznymi wpływami grupy górnośląsko-małopolskiej.

MATERIAŁY

Przed prezentacją materiałów koniecznych jest kilka wyjaśnień. Wychodząc z założenia, że forma prostego grobu popielnicowego jest powszechnie znana, zamieszczono tylko jeden rysunek takiego grobu. Pozostałe 4 groby rys. 3 różniły się na tyle od pozostałych, że zdecydowałem się zaprezentować je na rysunku. Przy rysowaniu ceramiki przyjąłem zasadę, że naczynie, które było możliwe do rekonstrukcji mechanicznej lub rysunkowej zostało przedstawione w postaci naczynia w pełni zachowanego, zaś w wypadku zbyt dużych ubytków przedstawiam faktyczny stan zachowania. Ponadto stan zachowania wszystkich naczyń znajduje się w części opisowej. Fragmentów naczyń zniszczonych w bardzo dużym stopniu nie rysowano, poprzestając na opisie słownym. Głębokość odnosi się do górnego poziomu wystąpienia znalezisk, mierzona jest od obecnej powierzchni. Przy opisie ceramiki podaję również wagę naczyń, co w połączeniu z wymiarami powinno lepiej zobrazować prezentowane naczynia. Po numerze obiektu podaję numer według dokumentacji polowej.

Grób 1. Grób popielnicowy, zniszczony, 44 cm od powierzchni.
1. Popielnica w formie wazy (rys. 4a), powyżej załomu brzuśca potłuczona, duże ubytki; dno płaskie, lekko wyodrębnione, brzeg prosty; barwa brzuśca ciemnobrązowa, szyjki czerwonoróżowa, wewnątrz ciemniejsza; powierzchnia z zewnątrz i wewnątrz gładka; domieszka grubo- i średnioziarnistego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość 32 cm, średnice - dno 11,5, brzusek 34, brzeg 26; waga 3,7 kg. 2. 0,75 kg spalonych kości ludzkich, kości czyste, średnich rozmiarów, na kilku ciemne plamy. 3. Kilka drobnych, niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, znalezionych wśród spalonych kości.

Rys. 3. Stara, gm. Aleksandrów, woj. Piotrków Trybunalski. Plany i profile obiektów: 2 - a, 8 - b, 9 - c, 21 - d, 24 - e. piasek, szary piasek, spalone kości, kamienie

Grób 2. Uszkodzony grób popielnicowy, wokół popielnicy ciemna jama, w górnej części popielnicy kamień, 46 cm od powierzchni (rys. 3a). 1. Popielnica w formie wazy (rys. 4 b), nie zachowany brzeg i część szyjki, wyklejona; dno lekko wypukłe na zewnątrz; barwa ciemnobrązowa, nierówna, na szyjce ciemne plamy, wewnątrz barwa ciemnoszara; brzusiec chropowacony, szyjka i powierzchnia wewnętrzna naczynia gładka; domieszka grubego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość 29 cm, średnice - dno 12,5, brzusiec 34,5, brzeg 29; waga 5,8 kg. 2. 0,6 kg spalonych kości ludzkich, czystych, raczej drobnych, na kilku z nich ciemne plamy. 3. Kilka drobnych, niecharakterystycznych fragmentów ceramiki znalezionych wśród spalonych kości.

Grób 3. Grób popielnicowy, uszkodzony, 41 cm od powierzchni 1. Popielnica w kształcie wazy (rys. 4 c), zachowana do wysokości nasady szyjki, wyklejona; brzusiec do połowy chropowacony, oddzielony od szyjki poziomą kreską; poniżej kreski ukośne żłobki o szerokości 0,5 cm, wykonane niestarannie, nierówne; dno płaskie, wyodrębnione, prócz dolnej części brzuśca reszta naczynia gładka, wewnątrz gładka szyjka, brzusiec szorstki, złuszczone, zachowane ślady łączenia poszczególnych pasków gliny; barwa szarobrązowa z ciemnymi i czerwonymi plamami, wewnątrz barwa szara i brązowa; domieszka średniego i grubego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość zachowana 20 cm, średnice - dno 12, brzusiec 36, brzeg zachowany 30; waga 1,5 kg. 2. 0,93 kg spalonych kości ludzkich, grubych i średnich, czystych. 3. Kilka drobnych fragmentów ceramiki, znalezionych wśród kości.

Grób 4. Grób popielnicowy, 39 cm od powierzchni, w popielnicy ziemia zmieszana z popiołem i węgielkami drzewnymi. 1. Popielnica w formie naczynia dwustożkowatego, naczynie potłuczone, wyklejone do około połowy szyjki (rys. 4 d); dno płaskie, dolna część brzuśca delikatnie chropowacona, powyżej powierzchnia gładka, powierzchnia wewnętrzna gładka, w dolnej części silnie złuszczone; barwa ciemnobrązowa, nierówna, wewnątrz czerwono-brązowa, plamista; domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość zachowana 23 cm, średnice - dno 10, brzusiec 31, brzeg zachowany 26; waga 3 kg. 2. Spalone kości ludzkie, waga 1,02 kg, średnie i drobne, czyste, na kilku ciemne plamy.

Grób 5. Grób popielnicowy, 40 cm od powierzchni. 1. Popiel-

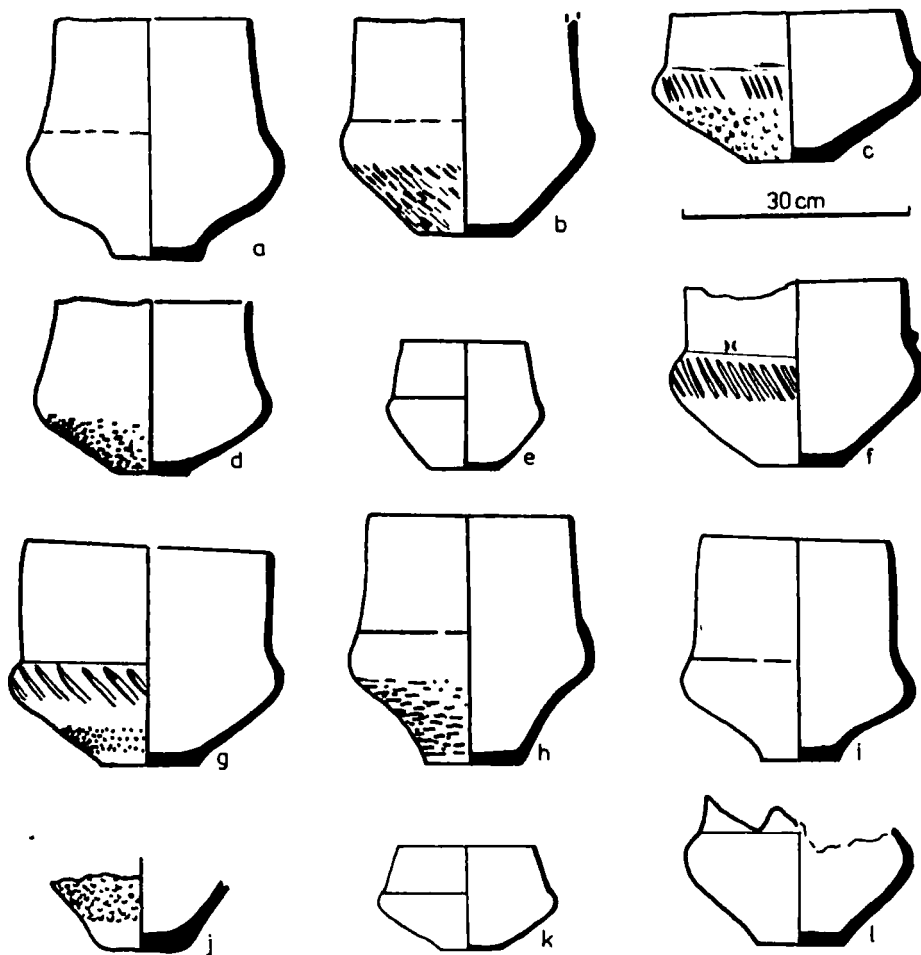
nica w formie wazy (rys. 4 e), niewielkie ubytki na szyjce, wyklejona; dno płaskie, brzeg od wewnątrz prosty, z zewnątrz lekko zaokrąglony; powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna gładka; barwa żółtawobrazowa, z ciemnymi i czerwonymi plamami, wewnątrz brązowoszara, domieszka drobnego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość 17 cm, średnice - dno 9, brzusiec 21, brzeg 17,5; waga 1,2 kg. 2. Spalone kości ludzkie, 0,05 kg, czyste, drobne.

Grób 6. Zniszczony grób popielnicowy, głębokość od powierzchni nieznana. 1. Popielnica w formie wazy (rys. 4 f), ubytki szyjki, brzeg nie zachowany, wyklejona; dno płaskie, w górnej części brzuśca ukośne żłobki o szerokości 0,5 cm, wykonane starannie, w dolnej części szyjki 3 małe uszka (pierwotnie 5); barwa jasnobrazowa z dużymi ciemnymi plamami, wewnątrz szara; powierzchnia obustronnie gładka, domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość zachowana 25 cm, średnice - dno 11,5, brzusiec 34, brzeg zachowany 30; waga 4,75 kg. 2. Spirala z drutu brązowego o czterech zwojach (rys. 6 f). Wymiary: średnica 3 cm, grubość drutu 0,1 cm. 3. 0,54 kg spalonych kości ludzkich; kości czyste, średnie i drobne.

Grób 7. Grób popielnicowy, 24 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie wazy (rys. 4 g), niewielkie ubytki szyjki, zachowane w całości; dno płaskie, oklejone grubym tłucznem, brzusiec chropowaty poziomo w dolnej części, szyjka oddzielona od brzuśca płytkim, szerokim żłobkiem, na załomie brzuśca podobne skośne żłobki o szerokości 1,5 cm, brzeg prosty; barwa ciemnobrazowa, jaśniejsze plamy, wewnątrz jednolicie szara; powierzchnia z zewnątrz i wewnątrz gładka; domieszka grubego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość 27-30 cm, średnice - dno 12,5, brzusiec 37,5, brzeg 32; waga 7,05 kg. 2. 0,95 kg spalonych kości ludzkich; kości czyste, średnie i drobne, na kilku z nich ciemne plamy.

Grób 8. Uszkodzony grób popielnicowy; przy popielnicy kamień (rys. 3 b), 32 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie wazy (rys. 4 h) częściowo wyklejona. Dno naczynia płaskie, dolna część brzuśca poziomo obmazywana, powyżej powierzchnia gładka, brzeg nie zachowany, wewnętrzna powierzchnia szorstka; barwa jasnobrazowa, wpadająca miejscami w czerwona, wewnątrz naczynia barwa szara; domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość

33 cm, średnice - dno 12, brzusiec 33, brzeg 28; waga 5,45 kg.
2. 1,26 kg spalonych kości ludzkich; kości czyste, średnie i drobne, na kilku z nich ciemne plamy.

Rys. 4. Stara, gm. Aleksandrów, woj. Piotrków Trybunalski. Ceramika z obiektów: 1 - a, 2 - b, 3 - c, 4 - d, 5 - e, 6 - f, 7 - g, 8 - h, 9 - i, 11 - j, 12 - k, 13 - l

Grób 9. Grób popielnicowy, uszkodzony. Wewnątrz naczynia "przepalona" ziemia, wokół jama barwy szarej, zaczynająca się nieco poniżej krawędzi popielnicy. Powyżej, w pobliżu naczynia, soczewka czarnej ziemi ze spalonymi kośćmi (rys. 3 c), 32 cm od

powierzchni. 1. Popielnica w formie wazy (rys. 4 i), wyklejona, niewielkie ubytki brzegu; dno lekko wypukłe, brzusiec przysadzisty, niski, szyjka wysoka, brzeg prosty, stosunkowo cienki, jednostronnie zaokrąglony; zewnętrzna powierzchnia gładka, jedynie przy brzegu nieco szorstka, wewnątrz gładka powierzchnia szyjki, brzusiec szorstki; barwa brązowoszara, niejednolita, wewnątrz brudnoszara; domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość 27-30 cm, średnice - dno 10,5, brzusiec 31,5, brzeg 25; waga 3,55 kg. 2. Spalone kości ludzkie, 0,65 kg, kości czyste, średnie i drobne.

Grób bez numeru ("naczynie porzucone"). Czerpak, 39 cm od powierzchni, wyklejony (rys. 6 e). Dno lekko wklęsłe, brzeg rozchylony, taśmowate ucho wystające 1 cm ponad brzeg, barwa jasnobrązowa, niejednolita; powierzchnia obustronnie gładka, domieszka drobnego tłucznia lub piasku, wypał dobry. Wymiary: wysokość 5 cm, średnica dna 3, brzegu 10,5 cm, szerokość ucha 2 cm; waga 0,15 kg.

Grób 10. Uszkodzony grób popielnicowy, zawartość częściowo rozrzucona, 44 cm od powierzchni. 1. Popielnica (rys. 4 j) w formie wazy, silnie pokruszona, zachowane fragmenty z dolnej części brzuśca; dno grube, dolna część brzuśca dość równo chropowata, brzusiec z niewielkiego wyęcia płynnie przechodzi w szyjkę; barwa z zewnątrz i wewnątrz brązowa i szarobrązowa; domieszka grubego tłucznia, słaby wypał. Wymiary: wysokość zachowana 10 cm średnica dna 12, zachowanych 187 fragmentów o łącznej wadze 1,95 kg. 2. 0,25 kg spalonych kości ludzkich, czystych, drobnych.

Grób 11. Grób popielnicowy, nieco uszkodzony, 44 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie naczynia dwustożkowatego (rys. 4 k), wyklejona, niewielkie ubytki brzegu; dno płaskie, brzeg prosty, powierzchnia obustronnie gładka, nieco złuszczone; barwa brązowoszara w czerwone i ciemne plamy, wewnątrz jednolicie szarobrązowa; domieszka drobnego piasku, wypał średni. Wymiary: wysokość 14 cm, średnice - ano 7,5 cm, brzusiec 23, brzeg 18; waga 1,4 kg. Wewnątrz lub w pobliżu naczynia znaleziono kilkanaście drobnych, niecharakterystycznych fragmentów ceramiki. 2. Okucie (?) z blachy brązowej (rys. 6 g), wymiary: długość 1,6 cm, średnica 0,5-0,4 cm, grubość blachy 0,05 cm. 3. 0,6 kg spalonych kości ludzkich, czystych, drobnych.

Grób 12. Uszkodzony grób popielnicowy, 63 cm od powierzchni.

1. Popielnica w formie wazy, wyklejona do nasady szyjki (rys. 4 l); dno płaskie, powierzchnia gładka, wewnątrz szorstka, barwa brązowoszara w jasne plamy, wewnątrz jednolicie brązowoszara; domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość zachowana 20 cm, średnice - dno 12, brzusiec 30; waga 3,1 kg. 2. Spirala z drutu brązowego lub cienkiej blachy zwiniętej w rurkę, 2,5 zwoja. Wymiary: średnica 2,3 cm, szerokość spirali 0,5 cm, grubość drutu 0,15 cm (rys. 6 h). 3. 0,4 kg spalonych kości ludzkich, czystych, średnich i drobnych.

Grób 13. Zniszczony grób popielnicowy, 70 cm od powierzchni.

1. Fragmenty popielnicy (rys. 5 a) nieokreślonego kształtu, zachowane fragmenty z dolnej części brzuśca i dna; dno lekko wypukłe, ścianki gładkie, od wewnątrz wykruszone; barwa jasnobrązowa, wewnątrz brązowoszara. Domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: średnica dna 8 cm. Zachowane 22 fragmenty o łącznej wadze 0,12 kg. 2. 0,07 kg spalonych kości ludzkich, czystych, drobnych.

Grób 14. Grób popielnicowy, uszkodzony, 25 cm od powierzchni.

1. Popielnica w formie wazy, zachowana do nasady szyjki, powyżej zniszczona (rys. 5 b). Dno płaskie, wyodrębnione, do załomu brzuśca powierzchnia chropowata, wewnątrz szorstka; barwa jasnobrązowa w ciemne plamy; domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość zachowana 16 cm, średnice - dno 10, brzusiec 34; waga 2,8 kg. 2. 0,92 kg spalonych kości ludzkich; czystych, średnich i drobnych.

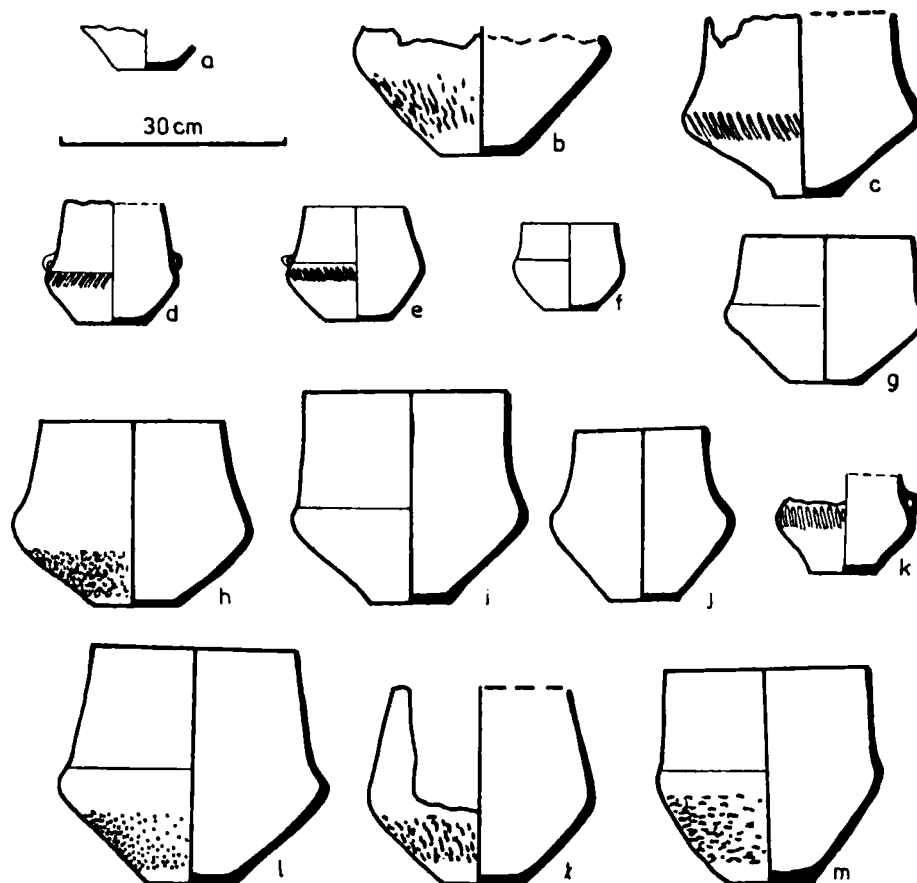
Grób 14 a. Zniszczony grób popielnicowy, 98 cm od powierzchni.

1. 19 fragmentów o łącznej wadze 0,01 kg małego (?) naczynia nieokreślonego kształtu; barwa szara, domieszka średniego tłucznia; dwa fragmenty czerwone, kilka chropowatych z zewnątrz. 2. 0,01 kg spalonych kości ludzkich, czystych, drobnych.

Grób 15. Uszkodzony grób popielnicowy, popielnica leżała na

boku, zawartość nieco rozrzucona, 48 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie naczynia pośredniego między dwustożkowatym a wazą. Wyklejona, brak około 1/3 naczynia, brzeg zniszczony; dno płaskie, nieco wyodrębnione, na załomie brzuśca dość równe ukośne żłobki o szerokości 0,5 cm; powierzchnia obustronnie gładka, barwa w połowie płowa, w połowie czarna, wewnątrz jednolicie ciem-

noszara; domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość zachowana 24 cm, średnice - dno 9, brzusiec 32, brzeg zachowany 25,5; waga 2,95 kg. 2. Spirala z drutu brązowego o dwóch niepełnych zwojach, jeden koniec ułamany, drugi spłaszczony i odgięty (rys. 6 i). Wymiary: średnica 2 cm, grubość drutu 0,15 cm 3. 1,15 kg spalonych kości ludzkich, czystych, średnich, na kilku z nich ciemne plamy. 4. Kilka drobnych, niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, znalezionych wśród spalonych kości.

Rys. 5. Stara, gm. Aleksandrów, woj. Piotrków Trybunalski. Ceramika z obiektów: 14 - a, 15 - b, 17 - c, 18 - d, 19 - e, 21 - f, k, 20 - g, 22 - h, 23 - i, 24 - j, 25 - l, 28 - ł, 29 - m

Grób 16. Grób popielnicowy, 58 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie amfory (rys. 5 d), naczynie wyklejone, niewielkie ubytki brzegu; dno płaskie, na brzusku płytkie, skośne żłobki o szerokości 0,5 cm, u nasady szyjki dwa uszka, grube, półokrągłe, brzeg prosty; powierzchnia obustronnie gładka, nieco złuszczone; barwa ciemnobrązowa w jaśniejsze plamy, wewnątrz jednolicie ciemnobrązowa; domieszka średniego tłucznia, wypał średni. Wymiary: wysokość 16 cm, średnice - dno 7,5 cm, brzusec 18, brzeg 14; waga 1 kg. 2. Kółko z taśmy brązowej, soczewkowatej w przekroju, końce skośnie ścięte, dopasowane do siebie (rys. 6 j). Wymiary: średnica 1,5 cm, szerokość taśmy 0,5 cm, grubość 0,2 cm. 3. 0,1 kg spalonych kości ludzkich, czystych, drobnych.

Grób 17. Uszkodzony grób popielnicowy, 49 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie amfory (rys. 5 e), wyklejona, ubytki na szyjce, brak jednego uszka. Dno płaskie, na załamie brzuszka skośne żłobki o szerokości 0,8 cm, u nasady szyjki zachowane uszko, brzeg prosty; powierzchnia obustronnie gładka, na szyjce w okolicy zniszczonego uszka ślady wtórnego przepalenia (?), barwa jasnobrązowa w ciemne i czerwone plamy, wewnątrz jednolicie jasnobrązowa; domieszka piasku i średniej grubości tłucznia, wypał średni. Wymiary: wysokość 15 cm, średnice - dno 8,5, brzusec 18,5, brzeg 14; waga 1,3 kg. 2. Kółko z półpłaskiej taśmy brązowej, pęknięte (rys. 6 k). Wymiary: średnica 3 cm, szerokość taśmy 0,3 cm, grubość taśmy 0,15 cm. 3. 0,12 kg spalonych kości ludzkich, czystych, drobnych.

Grób 18. Grób popielnicowy, 66 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie wazy (rys. 5 g), wyklejona; dno płaskie, brzeg prosty, powierzchnia obustronnie gładka, barwa ciemnobrązowa, z zewnątrz czerwona i ciemne plamy; domieszka średniego tłucznia, wypał średni. Wymiary: wysokość 20 cm, średnice - dno 9, brzusec 27, brzeg 23; waga 2,65 kg. 2. 1,29 kg spalonych kości ludzkich, czystych, dużych, średnich i drobnych.

Grób 19, 23. Grób popielnicowy zawierający dwa naczynia, uszkodzony, 69 cm od powierzchni (rys. 3 d). 1. Popielnica (?) w formie małej wazy (rys. 5 f), wyklejona, brak połowy szyjki; dno półokrągłe, brzeg zaokrąglony, powierzchnia gładka, nieco starta, wewnątrz szorstka; barwa brązowa w ciemne plamy, wewnątrz brązowoszara, domieszka drobnego tłucznia, wypał średni. Wymia-

ry: wysokość 11,5 cm, średnice - dno 6,5, brzusiec 15, brzeg 13; waga 0,7 kg. 2. 0,01 kg spalonych kości ludzkich, czystych, bardzo drobnych. Pozycja 1 i 2 w dokumentacji polowej oznaczona jako grób 19. 3. Popielnica w formie amfory (rys. 5 k), wyklejona, brak części szyjki; dno płaskie, na załomie brzuśca lekko skośne żłobki o szerokości 0,3 cm, wykonane dość niestarannie, u nasady szyjki 2 uszka (zachowane jedno), dość szerokie, półokrągłe; powierzchnia gładka, wewnątrz gładka szyjką; barwa brązowoszara, domieszka średniego i grubego tłucznia, wypał silny, liczne rozwarstwienia. Wymiary: wysokość zachowana 13 cm, średnice - dno 9, brzusiec 18, brzeg zachowany 15; waga 0,35 kg. 4. 0,02 kg spalonych kości ludzkich, czystych, drobnych. Pozycja 3 i 4 w dokumentacji polowej oznaczona jako grób 23.

Grób 20. Uszkodzony grób popielnicowy, 47 cm od powierzchni.

1. Popielnica w formie naczynia dwustożkowatego o nieznacznie wyodrębnionym brzuścu, wyklejona, ubytki w górnej części szyjki; dno płaskie, poniżej załomu brzuśca powierzchnia chropowata, brzeg prosty; prócz wspomnianej części brzuśca powierzchnia gładka, wewnątrz szyjka gładka, poniżej powierzchnia szorstka, nieco złuszczone, barwa ciemnobrązowa; domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość 25 cm, średnice - dno 10,5, brzusiec 32, brzeg 25; waga 3,95 kg (rys. 5 h). Kółko z cienkiej taśmy brązowej (rys. 6 i), jeden koniec zaokrąglony, drugi odłamany. Wymiary: średnica 1,3 cm, szerokość taśmy 0,3 cm, grubość taśmy 0,1 cm. 3. 0,4 kg spalonych kości ludzkich, kości czyste, drobne. 4. Kilka drobnych, niecharakterystycznych fragmentów ceramiki znalezionych wśród kości.

Grób 21. Grób popielnicowy, 48 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie wazy (rys. 5 i), wyklejona, niewielkie ubytki brzegu; dno płaskie, brzeg lekko rozchylony, zaokrąglony, barwa płowoszara, wewnątrz jasnobrązowa; powierzchnia obustronnie gładka. Wymiary: wysokość 28,5 cm, średnice - dno 10,5, brzusiec 31, brzeg 27; waga 4,7 kg. 2. 32 fragmenty różnych naczyń glinianych, mało charakterystyczne, niewielkie, różnobarwne, znalezione wśród spalonych kości. 3. 1,64 kg spalonych kości ludzkich, czystych, średnich i drobnych, na kilku z nich zielone plamy.

Grób 22. Grób popielnicowy, 42 cm od powierzchni (rys. 3 e)

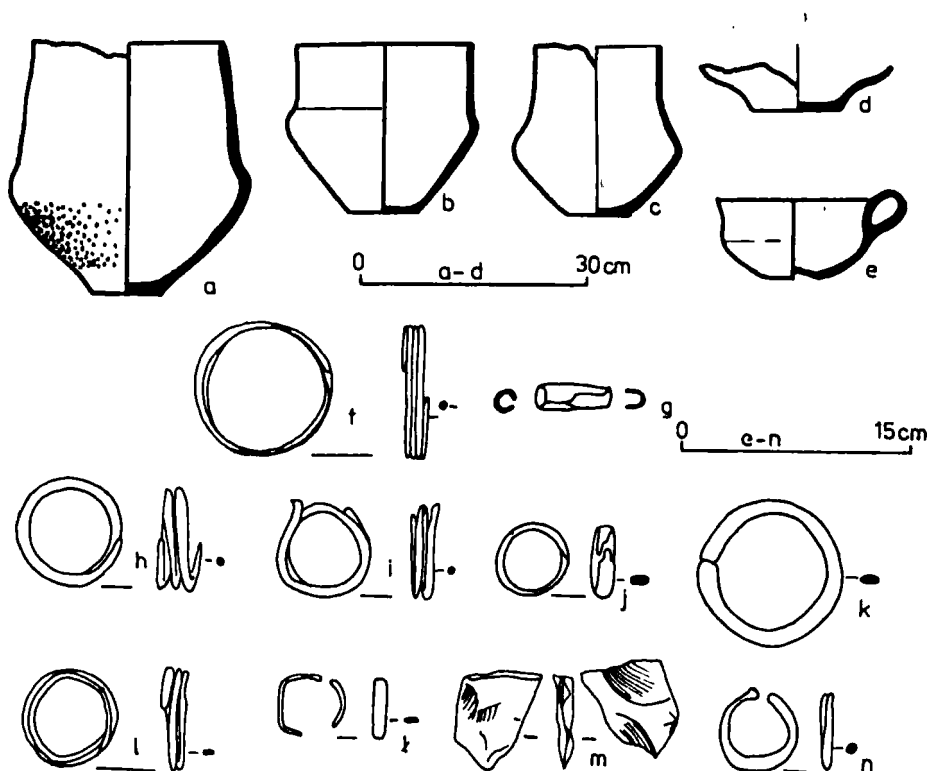
1. Popielnica w formie wazy, zachowana w całości, niewielkie uby-

tki brzegu (rys. 5 j); dno płaskie, brzeg prosty, nierówny, ogólnie zbliżona nieco do naczyń dwustożkowatych; powierzchnia gładka, na szyjce liczne odciski szczątków organicznych, wewnątrz powierzchnia gładka do wypukłości brzuśca; barwa brązowoszara, wewnątrz jaśniejsza; domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość 23 cm, średnice - dno 9, brzusiec 24, brzeg 17; waga 3 kg. 2. 0,5 kg spalonych kości ludzkich, czystych; średnich i drobnych, na kilku z nich ciemne plamy.

Grób 24. Grób popielnicowy, 21 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie wazy (rys. 5 l), zachowana w całości; dno płaskie, dół brzuśca chropowaty, brzeg prosty, nierówny, nieco wyszczerbiony, powierzchnie gładkie; barwa od ciemnej do jasnobrązowej, wewnątrz jednolicie jasnobrązowa, domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość 31 cm, średnice - dno 11, brzusiec 36, brzeg 27; waga 6,1 kg. 2. 1,95 kg spalonych kości ludzkich, czystych, średnich i drobnych.

Grób 24 a. Zniszczony grób popielnicowy, głębokość od powierzchni nieznana. 1. Fragmenty co najmniej dwu naczyń; dna obu płaskie, jeden z brzuśców chropowaty poniżej załomu, drugie naczynie gładkie; na fragmentach jednego z naczyń między nasadą szyjki a załomem brzuśca grupy wąskich, ukośnych kresek; barwa brązowoszara, część fragmentów czerwona; domieszka średniego i grubego tłucznia. Wypał średni i dobry. Łączna waga ceramiki 1,3 kg. 2. 0,06 kg spalonych kości ludzkich, czystych, średnich i drobnych.

Grób 23 a. Zniszczony grób popielnicowy, głębokość od powierzchni nieznana. 1. Kilka fragmentów zniszczonej popielnicy w formie wazy z baniastym brzuścem i cylindryczną szyjką; dno nie zachowane, brzeg prosty; powierzchnia gładka, wewnątrz częściowo szorstka; barwa brązowa, zróżnicowana, od tonacji czerwonej do szarej, wewnątrz podobna; domieszka drobnego tłucznia, wypał średni. Wymiary obliczone z fragmentów, przybliżone: średnica dna 16 cm, brzuśca 44, brzegu 34, łączna waga zachowanych fragmentów 1,25 kg. 2. Odiupek krzemienisty znaleziony wśród rozrzuconych fragmentów naczynia (rys. 6 m). Odiupek płaski, ze śladami obróbki, wykonany z krzemienia narzutowego. Wymiary: długość 2 cm, szerokość 1,7, grubość maksymalna 0,4 cm. 3. 0,02 kg spalonych kości ludzkich, czystych, drobnych.

Rys. 6. Stara, gm. Aleksandrów, woj. Piotrków Trybunalski. Ceramika (a-e), zabytki brązowe (f-l, n), odłupek krzemienisty (m) z obiektów: 30 - a, 31 - b, 32 - c, 33 - d, 10 - e, 6 - f, 12 - g, 13 - h, 17 - i, 18 - j, 19 - k, 29 - l, 22 - l, 27 - m, 28 - n

Grób 25. Uszkodzony grób popielnicowy, 41 cm od powierzchni.
 1. Popielnica w formie naczynia dwustożkowatego (rys. 5 i), zniszczona, wyklejona dolna część brzusca i część ścianki od dna do brzegu; dno płaskie, płynnie przechodzące w brzusiec; krusiec bardzo grubo obmazywany, szyjka gładka, brzeg zaokrąglony, wewnątrz szyjka niestarannie wygładzona, brzusiec szorstki; barwa jednolicie czerwonobrazowa, domieszka średniego i grubego tłuczka, wypał słaby. Wymiary: wysokość 26 cm, średnice - dno 11, brzusiec 30, brzeg 20; waga 1,9 kg (łącznie wszystkich fragmentów). Wśród fragmentów popielnicy kilka mało charakterystycznych fragmentów innych naczyń. 2. Kółko z drutu brązowego,

kształt zbliżony do "łezki" (rys. 6 n). Jeden koniec cieńszy, drugi półokrągły, końce nie stykają się ze sobą. Wymiary: średnica 1,6 (1,7) cm, grubość drutu 0,2 cm. 3. 0,95 kg spalonych kości ludzkich, czystych, średnich i drobnych.

Grób 26. Uszkodzony grób popielnicowy, 40 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie wazy z baniastym brzuścem i cylindryczną szyjką, potłuczona (rys. 5 m - rekonstrukcja rysunkowa). Brzusiec grubo chropowaty, szyjka obustronnie gładka, brzeg prosty; barwa czerwona, domieszka grubego tłucznia, wypał słaby. Wymiary (obliczone z fragmentów): wysokość 28 cm, średnice - dno 10, brzusiec 30, brzeg 27; waga 4,05 kg. Wśród fragmentów jeden zdobiony ukośnymi kreskami - z innego, mniejszego naczynia. 2. Spiralka z drutu brązowego, 2,2 zwoja (rys. 6 l). Wymiary: średnica 2 cm, grubość drutu 0,1 cm. 3. 1 kg spalonych kości ludzkich, czystych, średnich i drobnych.

Grób 27. Grób popielnicowy, 30 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie wazy, wyklejona, niewielkie ubytki brzegu (rys. 6 a). Dno płaskie, brzusiec poniżej załomu dość równomiernie chropowaty, szyjka gładka, brzeg prosty, wewnątrz gładka szyjka, poniżej powierzchnia szorstka; barwa jasnobrązowa, wewnątrz zbliżona; domieszka średniego tłucznia, wypał słaby - powierzchnia złuszczone i rozwarstwiona. Wymiary: wysokość 33 cm, średnice - dno 9, brzusiec 31, brzeg 25; waga 5,75 kg. 2. 0,45 kg spalonych kości ludzkich, średnich i drobnych, wśród nich kilka węgli drzewnych. 3. Kilka drobnych, niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, znalezionych wśród kości.

Grób 28. Uszkodzony grób popielnicowy, 33 cm od powierzchni. 1. Popielnica w formie wazy, wyklejona, brak około jednej drugiej brzegu (rys. 6 b). Dno płaskie, brzeg prosty, powierzchnia gładka, wewnątrz gładzona górna część szyjki; barwa szara, nierównomierna, wewnątrz jaśniejsza; domieszka średniego tłucznia, wypał słaby, liczne spękania i rozwarstwienia. Wymiary: wysokość 22 cm, średnice - dno 9, brzusiec 25, brzeg 23; waga 2,2 kg. 2. 1,8 kg spalonych kości ludzkich, czystych, średnich i drobnych.

Grób 29. Zniszczony grób popielnicowy, lokalizacja przybliżona, głębokość nieznana. 1. Popielnica w formie naczynia pośredniego między wazą a naczyniem dwustożkowatym (rys. 6 c), brak

około 1/4 szyjki. Dno lekko wypukłe, brzusec płynnie przechodzi w szyjkę, brzeg prosty; barwa szara w jaśniejsze plamy, wewnątrz płowoszara, domieszka średniego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: wysokość 21 cm, średnice - dno 7, brzusec 22, brzeg 16; waga 2,35. 2. 0,41 kg spalonych kości ludzkich, czystych, drobnych, na kilku z nich zielone plamy.

Grób 30. Zniszczony grób popielnicowy, dokładna lokalizacja i głębokość nieznane. 1. Fragmenty popielnicy w formie wazy (?) (rys. 6 d). Zachowane dno i około jednej czwartej dolnej części brzuśca; powierzchnia gładka, wewnątrz szorstka, barwa szarobrazowa, plamiasta, wewnątrz barwa brudnoszara z czerwonymi plamami; domieszka grubego tłucznia, wypał dobry. Wymiary: średnica dna 11 cm, zachowana średnica brzuśca 26; waga 0,7 kg. 2. 0,1 kg spalonych kości ludzkich, czystych, drobnych.

Mirosław Szukała

A CREMATORY BURIAL GRAMD OF PEOPLE OF LUSATIAN CULTURA IN STARA
PARISH OF ALEKSANDRÓW, PIOTRKÓW PROVINCE

In 1977 and 1978 excavations in burial ground in Stara were led by Regional Museum in Piotrków Trybunalski (M. Gąsior and M. Szukała). The surface of 450 m² was outcropped revealing 30 graves. Moreover, 2 graves were accidentally discovered. It can be assumed that about half of the burial ground was examined. Materials coming from excavations are on display of Piotrków Museum.

In all, 32 graves were discovered in the burial ground and all of them were of cinevary urn shape. 10 graves were preserved in fairly good condition 14 were damaged and 8 graves were destroyed. No shape of grave hollows were observed. The mean depth of graves was 30-50 cm (from the present surface of the ground to the upper parts of cinevary urns). All graves with the exeption of the object no 21 consisted of 1 urn, the object no 21 consisted of 2 small vessel of one of which could function as a countershaft; because of damages in upper parts of vessels it is impossibble to state it clearly. In 9 graves among burnt bones some gifts of the grave were found-small objects made of bronze, in 7 graves-small not very characteristic fragments of

clay vessels. The weight of burnt bones was from 0,01 to 1,95 kg in 2 graves some charcoals scattered among bones were found. Graves are typical for Lusatian culture in that period and they are not different from others known in Mid-Poland. Pottery is the most numerous group of findings. 35 specimens of vessels preserved in different conditions and 7 sets of small fragments were found. Majority of vessels was reconstructed, some of them were preserved as a whole. According to the division of R. Mikłaszewska and J. Miśkiewicz vessels can be divided into the following types:

- double-cone vessels (4 specimens), tureens (20 specimens),
- vessels between double-cone ones and tureens (2 specimens),
- amphoras (3 specimens), a bucket (1 specimen) and others (1 piece),
- unidentified (4 specimens).

Generally speaking, forms of vessels are more like the pottery from regions between the Warta and the Pilica rivers than the pottery coming from the region of the Vistula and the Pilica rivers. An ornament in form of different types of diagonal notches on the biggest swelling of the pad was found on eight vessels. The tureen of five handles from the object no 6 was treated as the most interesting vessel.

Moreover, 9 bronze objects - different kinds of spirals and rings and the object the use of which is now clearly known (ferrule?) were found.

As regards the culture the burial ground was classified into secondary zone of Mid-Polish Lusatian culture with clear influences of the group from the Upper Silesia - Little Poland. The chronology of burial ground dates back to the end of the IV period of the Bronze Age and the end of the V period.